

Bojan SPAIĆ\*

## PLAMENAC, ROLS I KRITIKA UTILITARISTIČKOG ARGUMENTA U KORIST DEMOKRATIJE

*Čovek je u društvu isto toliko stvorenje ambicija koliko i želja; on ima zamisao o životu. To može biti neodređena zamisao, ona se može menjati kako on stari, ali je uvek tu. Ma kakva bila, ma koliko dostojna divljenja ili prosta, ona se nikada ne može objasniti samo kao niz ili sled želja. (...) On je pripadnik zajednice, koji obično mnogo više brine o svom položaju u toj zajednici nego o lovu na sreću. (...) Da nije tako, on ne bi bio tragična, patetična i, ponekad apsurdna životinja kao što jeste.*

Džon Petrov Plamenac, *Čovjek i društvo*

Nema sumnje da se u nas danas više nego ikada riječ demokratija koristi „kao sinonim za sve dobro, istinito i poželjno u jednom društvu” (Mijatović, Vujačić, Marinković, 2008: 41). Ipak, ni danas kao ni prije četrdeset godina, kada je Plamenac pisao svoju „Demokratiju i iluziju”, na razini političke teorije ne postoji ništa spornije od ove tvrdnje. S jedne strane, ta je riječ „zahvaljujući neobičnom, pervertiranom vidu njene univerzalizacije, obezvređena, obesmišljena, ispražnjena, izlizana i unižena”, te je demokratija postala ništa više od jednog *idola fori* (Basta, 2005: 220). S druge strane, ona označava sistem, supstancijalno najšire određen kao politički poredak u kome je suveren narod, pun unutrašnjih protivurječnosti.<sup>1</sup> Mi se u ovom radu ipak nećemo baviti

---

\* Mr Bojan Spaić, Univerzitet Crne Gore

<sup>1</sup> Sporeći se sa shvatanjima koja u demokratiji vide nešto više od seta procedura, američki historičar Džon Diggins (1935–2009) tvrdi: „Ako ima logike demokratije, ona je logika protivurječnosti u kojoj uvećanje broja suprotnosti između ideja raste proporcionalno sa sve većim rastom liberalnih i autoritarnih impulsa (...)” (Diggins, 1998: 208).

već uobičajenim popisom prednosti i nedostataka jednog oblika političkog uređenja, koji, uvjereni smo, pripada prije političkoj nauci nego političkoj filozofiji, bez obzira na to što taj isti popis pronalazimo kod Platona, Aristotela, Tokvila ili Mila.<sup>2</sup> Osnovna namjera u tekstu koji je pred vama znatno je skromnija od nauma raskrinkavanja mana demokratije. Ne osporavajući ni izdaleka nalaz o najboljem od svih loših političkih uređenja, na narednih nekoliko strana pokušaćemo da pokažemo da današnje široko prihvaćeno shvatanje o prednostima demokratije počiva na uvjerenjima koja su u najmanju ruku klimava. Temelj ove nakane jesu analiza i kritika utilitarističkog argumenta u korist demokratije koju Džon Plamenac iznosi u djelima „The English Utilitarians” (1949) i „Čovjek i društvo” (1963) i proširuje je na čitav niz savremenih shvatanja u „Demokratiji i iluziji” (1973). Iz ove perspektive naša pretpostavka u radu jeste da je rani (Bentamov) utilitaristički argument jako blizak uobičajenom shvatanju javnosti o osnovnim prednostima demokratije u odnosu na druge oblike političkog uređenja.<sup>3</sup> Sama sadržina članka (na sreću) ne zavisi od te pretpostavke; od njene vjerovatnosti zavisi jedino aktuelnost Plamenčeve kritike utilitarističkih shvatanja.<sup>4</sup> No, ispitivanje Plamenčevog djela ima dva dodatna i sa stanovišta po-

<sup>2</sup> Jedan od boljih pregleda ovog popisa svakako je: Bobio, 1990.

<sup>3</sup> Bilo bi pretenciozno smatrati da principijelna analiza argumenata u korist jednog oblika vladavine može nešto ispraviti u uvriježenom shvatanju. Principijelni argumenti pripadaju, prije svega, političkim i pravnim kulturama koje postoje u društvima u kojima je komparativni metod više stvar akademskih interesovanja nego oruđe za korjenite političke promjene. Doduše (možda i nažalost), demokratiju shvatamo kao sistem koji je bolji od drugih isključivo komparativno. To je jedan od razloga što u nauci o politici postoji jasna tendencija da politička i pravna komparativistika pomrače horizont političke i pravne filozofije i prakse, osporavanjem validnosti bilo kojeg i bilo kakvog principijelnog argumenta. Utoliko je teže poljuljati „demokratski apriorizam”, o kome Danilo Basta govori kao o „nepokolebljivom stanovištu po kojem se demokratija unapred uzima kao najviše političko dobro i izuzima od bilo kakvog kritičkog pretresanja” (Basta, 2005: 222). Dodatno, danas se manje nego ikada priznaje da su opravdanje ili kritika demokratije stvar političke filozofije, jer je, kao što kaže Plamenac, demokratija prvenstveno stvar prava, obaveza i procedura, a ove nijesu ništa drugo do racionalno i moralno ljudsko ponašanje (Plamenac, 2006 b: 171). Upravo zbog toga ne vjerujemo da „visokoparna” teorijska razmatranja, kakvo je ono o argumentima u korist demokratije, mogu postati aktuelna.

<sup>4</sup> Konačna potvrda ove teze bi zahtijevala pozivanje na statističku evidenciju o tendenciji povezivanja koristi (sreće) sa demokratskim političkim uređenjem. To uveliko izlazi iz okvira ovog rada i interesovanja autora, te će nam ova (kako nam se

litičke filozofije i istorije političke filozofije važnija pravca. U redovima koji slijede konfrontirane su Plamenčeva i Rolsova kritika utilitarizma/utilitarističke formule javnog dobra/utilitarističkog argumenta u korist demokratije. Dodatno, u članku se pokazuje na koji su se način Plamenčevi stavovi o utilitarizmu kretali od nepristrasne analize mišljenja klasičnih utilitarista do potpunog odbacivanja utilitarizma kao učenja koje može služiti kao argument u korist određenog oblika političkog uređenja. Konačno, pokušaćemo da pokažemo na koji su način ove tri teze konvergentne (tj. koliko je opravdan pristup koji smo odabrali).

### UTILITARIZAM PO PLAMENCU

Utilitarizam je svjetski renome stekao prije svega kao moralna teorija, a svaka moralna teorija (doduše formalno, pa možda i formalistički postavljeno) uključuje dvije komponente: 1) shvatanje o dobrom ili vrijednom (teorija vrijednosti ili dobra) i 2) shvatanje o ispravnom (teorija ispravnog). *Teorija dobra* izlaže poželjne vrijednosti koje su rukovodne u našem djelanju, dok *teorija ispravnog* razmatra šta pojedinci treba da čine kako bi postigli nešto dobro (Petit, 2004: 333–334). Konsekvencijalističke teorije su teorije ispravnog, tj. etička shvatanja u kojima se „dobro definiše nezavisno od ispravnog, pa se onda ispravno definiše kao ono što maksimalizuje dobro” (Rols, 1998 b: 39). Utilitarizam je konsekvencijalističko etičko učenje i, prije nego što pređemo na razmatranja koja smo najavili u uvodu, korisno je izložiti njegove osnove onako kako ih Plamenac razumije u ranom djelu „The English Utilitarians”. Analizirajući koncepcije Hjuma (David Hume, 1711–1776), Bentama (Jeremy Bentham, 1748–1832), Džejmsa Mila (James Mill, 1773–1836) i Džona Stjuarta Mila (John Stuart Mill, 1806–1873), on već na početku ovog rada daje svoje shvatanje najmanjeg zajedničkog imenioca utilitarizma kao pravca, što će nama poslužiti za pojašnjenje filozofskog okvira argumenta u prilog demokratiji. Ako misliocu možemo pripisati sljedeća četiri stava, smatra Plamenac, možemo ga opravdano nazvati utilitaristom (sve dok riječi koje stavovi sadrže bivaju protumačene u skladu sa njihovim uobičajenim značenjem): 1) „Zadovoljstvo je samo po sebi dobro ili poželjno; tj. ljudi nazivaju dobrim samo stvari koje su

---

čini) zdravorazumska pretpostavka poslužiti prije svega kako bismo zaokružili centralne teze rada u jednu cjelinu.

poželjne ili su sredstvo za nešto poželjno. 2) Jednaka zadovoljstva dvoje ili više ljudi jednako su dobra. 3) Nijedno djelo nije ispravno osim ako se djelatniku čini da je upravo to djelo ono koje će najvjerojatnije, pod datim okolnostima, proizvesti najviše sreće; ili, ljudi ne nazivaju nijedno djelovanje ispravnim sem ako spada u vrstu djelovanja koja obično proizvodi najviše sreće pod datim okolnostima. 4) Obaveze ljudi prema vladi u zemlji u kojoj žive, i obaveze vlade prema njima, nemaju nikakve veze sa načinom na koji je vlada početno došla do vlasti ili načinom na koji je sad održava, osim onoliko koliko ovo porijeklo i metodi utiču na njenu sposobnost da obavlja ove dužnosti<sup>5</sup> (Plamenatz, 1949: 2).

Grubo (ali za naše potrebe adekvatno) postavljeno, prva dva stava čine dio utilitarističke teorije dobra, a druga dva, s obzirom na to da se tiču djelovanja subjekta u pravcu ostvarenja zadovoljstva, predstavljaju utilitarističku teoriju ispravnog. Ovaj isječak, inače detaljnog Plamenčevog rada o engleskim utilitaristima, sasvim je dovoljan da nas uvede u razmatranje Bentamovog argumenta u korist demokratije. Siže utilitarističkih stavova u daljem radu koristiće nam prevashodno kao orijentir za razumijevanje Plamenčevih poznijih stavova o utilitarizmu, pa naknadno i za razmatranje kritike utilitarističkog *pravila najveće sreće* koju je preduzeo jedan savremeni kontraktualista.

#### PLAMENČEVO IZLAGANJE BENTAMOVOG ARGUMENTA U KORIST DEMOKRATIJE

Neki argumenti u korist demokratije bolji su od drugih (Plamenac, 2006 b: 174). A za Plamenca činjenica što je neki argument bolji u prvom redu znači da je opravdanje čiji je on dio otporno na kritičko ispitivanje. I ne samo to. Ispitati argument u korist demokratije ne znači samo ispitati ono što ljudi misle o demokratiji nego shvatiti ono što demokratija suštinski jeste: „Ispitujući demokratsku teoriju, ispitujemo nešto što je suština demokratije” (Plamenac, 2006 b: 33). Dva najčešća argumenta koja Plamenac analizira i koja na različite načine „grade slučaj” u korist demokratije jesu *liberalni* i *utilitaristički*. 1) Srž liberalnog argumenta jeste da svi ljudi imaju osnovna prava. Demokratija se, dakle, opravdava tako što se pretpostavlja neka vrsta prirodne jednakosti

<sup>5</sup> Detaljnije o utilitarističkoj etici npr.: Mabbott, 1981; Mekintajer, 2000: 250–272; Petit, 2004: 333–349; Guđin 2004: 349–361; Her, 1998: 120–140.

prava. 2) Utilitaristički argument pak počiva na tvrdnji da svaki čovjek slijedi sopstveni interes, koji pretpostavlja interesu drugih ljudi; pretpostavlja se, dakle, neka vrsta prirodne jednakosti/sličnosti; tj. ljudi po samoj svojoj prirodi, budući najbolje sudije sopstvenog interesa, pretpostavljaju svoj interes interesu drugih ljudi (što je, u krajnjem, jednakost sposobnosti)<sup>6</sup> (Plamenac, 2006 a: 22–23).

U korijenu utilitarističkog argumenta tako, po Plamencu, figuriraju određeno shvatanje slobode i određeno shvatanje jednakosti. 1) Iako utilitaristi nijesu vjerovali u prirodna prava, pravo na jednakost koje je pretpostavljeno u utilitarističkom argumentu u korist demokratije fundamentalno je za njihova shvatanja s obzirom na *načelo najveće sreće* kojim se tvrdi da je djelovanje moralno ispravno ako je u skladu sa sljedećim imperativom:” (...) [D]eluj tako da što je više moguće osiguraš da osobe na koje tvoje delovanje može uticati steknu što veću moguću sreću (...)” (Plamenac, 2006 b: 26). Plamenac ovo shvatanje prava na jednakost (i jednakosti prava)<sup>7</sup> tumači kao „pravo svakog čoveka da se njegova sreća ili njegove želje ne smatraju manje vrednim nego želje bilo kog drugog” (Plamenac, 2006 a: 23). Druga je pretpostavka u korijenu utilitarističkog argumenta antropološka i kaže da je *svaki čovjek najbolji sudija sopstvenog interesa, koji pretpostavlja interesima drugih ljudi*. „Jednakost je samo pravilo da se sreća čoveka ne može pretpostaviti sreći drugog čoveka, osim ako je veća, ili ako je cena dolaženja do nje manja” (Plamenac, 2006 a: 29). Toliko o jednakosti. 2) Sloboda, pak, kaže nam Plamenac, za Bentama nikada nije bila dobro po sebi već sredstvo za ostvarenje sreće; iz ove perspektive suštinska je uloga države, po Bentamu, negativna: ona obezbjeđuje zakone i ostavlja ljudima slobodan prostor, a ovi se staraju o sopstvenoj sreći te su u tom domenu slobodni. Povezivanjem ova dva shvatanja dobijamo argument koji je centralan za razumijevanje političke filozofije klasičnih utilitarista. Bentam je u poznim godinama smatrao,<sup>8</sup> suprotstavljajući se ideji da oblik vladavine koji je tradiran vjerovatno najviše odgovara ljudima, da je *cilj svake vla-*

<sup>6</sup> Detaljnije o mogućnosti principijelnog opravdanja demokratije i o argumentima u korist demokratije vidi: Dahl, 1989: 83–97; Harison, 2004: 169 i dalje.

<sup>7</sup> O dvijema vrstama jednakosti koje je Bentam zagovarao daleko prije nego što je postao demokrata vidi: Plamenac, 2006 a: 26.

<sup>8</sup> Bentam počinje braniti demokratske principe tek u „Catechism of Parliamentary Reform”, koji je objavljen 1809. Vidi: Plamenatz, 1949: 64.

*davine najveća sreća najvećeg broja ljudi.*<sup>9</sup> Politički poredak koji bi odgovarao ovoj *formuli javnog dobra* jeste po njemu predstavnička demokratija. Ali na koji način? S obzirom na to da se odluke javne vlasti tiču svih, te da predstavnici javne vlasti nijesu ništa manje ljudi od ostalih (tj. ništa manje ne teže sopstvenom blagostanju nego ostali), neophodno je da oni budu odgovorni svima kako sopstvenu sreću ne bi pretpostavili opštoj (Plamenatz, 1949: 82). Ljudi će, smatra Bentam, pod uslovom da je svak najbolji sudija vlastitog interesa, izabrati predstavnike koji će taj interes promovisati, jer bi u suprotnom rizikovali da izgube vlast (a sama vlast je, u skladu sa utilitarističkom antropološkom pretpostavkom, interes onih koji u njoj učestvuju). „Fundamentalni problem vlasti” jeste usklađivanje sebičnih interesa onih koji vladaju sa ciljem najveće sreće za najveći broj ljudi, tako da *treba učiniti da upravo promocija najveće sreće bude sebični interes vladara*. „Sredstvo za to je demokratija” (Plamenatz, 1949: 82), koja se kao poredak opravdava time što u većini slučajeva donosi najveću sreću za najveći broj ljudi. To je Bentamov argument u korist predstavničke demokratije, i to je, po našoj prvoj pretpostavci, argument koji je implicite prisutan u favorizovanju demokratije kao oblika političkog uređenja u našoj javnosti.

To je i argument koji, po Plamencu, nikako ne pije vodu. Nijedna od pretpostavki u korišćenju utilitarističkog zaključivanja ne govori sama po sebi u prilog tome da je demokratija najbolji ili pak jedini pravedan oblik vladavine (Plamenac, 2006 a: 22–23). 1) Čak i da ljudi uobičajeno poznaju svoje potrebe bolje nego vlada, to jednostavno ne vodi zaključku da će ljudi biti u stanju da izgrade institucije koje će podržati realizaciju tih potreba. Bentam pravi *non sequitur* koji Plamenac pokušava ispraviti tvrdnjom da *iz utilitaristički shvaćene jednakosti sposobnosti ne možemo zaključiti da je politika za koju svako od nas glasa ili da su institucije koje smo izgradili najpodesnije da zadovolje naše potrebe* (Plamenac, 2006 a: 28). 2) Dodatni problem, smatra Plamenac, jeste taj što potrebe ne mogu biti definisane usljed inherentne im kontingentnosti. One su uslovljene objektivnim okolnostima, ali i naporima ljudi da ih zadovolje. Ciljevi i sredstva uzajamno se determinišu, ostajući objektivno nepodobni za determinaciju (Plamenac, 2006 b: 176). Plamenac je iz-

<sup>9</sup> Već u „English Utilitarians” Plamenac kritikuje Bentamovu formulu i tvrdi da ona može poslužiti za sve one svrhe za koje ju je namijenio samo „ako se najveća sreća definiše znatno drugačije nego što je Bentam definisao.” Plamenatz, 1949: 82.

ričit: „Demokratija se *ne može* objasniti niti opravdati kao politički sistem koji bolje od drugih maksimalizuje zadovoljenje potreba (ili postignuće ciljeva)” (Plamenac, 2006 b: 175).

## ROLSOVA KRITIKA UTILITARIZMA

Autor kapitalnog djela „Čovjek i društvo” svakako nije jedini koji sumnja u dostatnost i valjanost utilitarističke argumentacije. Teorija pravde Džona Rolsa (John Rawls, 1921–2002), jednog od najutjecajnijih liberalnih političkih teoretičara u drugoj polovini XX vijeka, predstavlja „teorijsko rekonstruisanje liberalne političke filozofije” (Kiš, 1998: 8) izvedeno sa ciljem da „pruži najdosledniji i najprivlačniji prikaz liberalne političke teorije” (Kiš, 1998: 12). Utoliko se teorija pravde može, kao što je često primjećivano, čitati kao odbrana države blagostanja (Kiš, 1998: 22), te *a fortiori* (dakako istorijski, ne i logički) i odbrana liberalne demokratije. Bez obzira na to da li je ovo čitanje ispravno, nesporno je da Rols u „Teoriji pravde” gradi slučaj u korist određenog oblika političkog uređenja. Štaviše, osnovna namjera interpretacije pravde kao pravičnosti je pružanje „najpogodnije osnove za ustanove demokratskog društva” (Rols, 1998 a: 13). Ovo stanovište nam je posebno interesantno ne samo zbog toga što predstavlja jednu od najznačajnijih, ako ne i naznačajniju kritiku utilitarizma, već prije svega zbog toga što je, po Rolsovom izričitom naumu, izgrađeno kao *alternativa utilitarističkoj misli uopšte* (Rols, 1998 b: 37). stoga i kao alternativa utilitarističkom argumentu u korist demokratije.

U osnovi rolsovski shvaćene utilitarističke koncepcije pravednog društva jeste ideja da je društvo ispravno uređeno kada su njegove „glavne ustanove uređene tako da postižu najveću ravnotežu ukupnog zadovoljstva svih pojedinaca koji mu pripadaju” (Rols, 1998 b: 37). Rolsova interpretacija utilitarističkog nasljeđa, doduše, ne govori o demokratiji kao poretku koji odgovara Bentamovoj formuli javnog dobra, već o principu o kojem se možemo saglasiti da će obezbijediti ispravno uređenje društva, ako je princip prihvaćen kao formula za izgradnju njegovih institucija. No, Bentam je u poznim godinama sa jednakom revnošću, kao što je pokazao Plamenac, branio stav da se upravo na osnovu ove formule javnog dobra, koja podrazumijeva antropološki nalaz da svaki čovjek slijedi sopstveni interes koji pretpostavlja interesu drugih ljudi, može „izgraditi slučaj” u korist predstavničke demokratije.



Jasno je, dakle, da su Rolsova interesovanja drugdje, ali ipak ne pre-daleko od Plamenčevog nauma u raspravi o argumentima u korist demokracije. Pokušavajući da ospori utilitarizam kao najracionalnije shva-tanje pravde, Rols princip najveće sreće (pre)formuliše kao sposobnost čovjeka da uravnoteži svoje gubitke sa svojim dobitcima: osoba djeluje ispravno kada postiže najveće dobro za sebe te, po Rolsu, utilitarizam pretpostavlja da se ono što važi kao racionalno za jednog čovjeka mo-že smatrati ispravnim i za društvo. Blagostanje društva u skladu sa tim gradi se ispunjenjem sistema želja mnogih pojedinaca koji mu pripada-ju. Kao što pojedinac nalazi sklad između sadašnjih i budućih zadovolj-stava, tako i društvo nalazi sklad između zadovoljstava ovog ili onog po-jedinca doprinoseći opštem blagostanju (Rols, 1998 b: 38). Da bi bilo ja-snije na koji se način pokušava osporiti vrijednost utilitarizma, izložiće-mo ukratko Rolsovu analizu suprotnosti između ovog shvatanja i teori-je pravde: 1) Rols je prije svega uvjeren da je zdravorazumsko stanovi-šte da *između zahtjeva za slobodu i prava i zahtjeva za povećanje ukup-nog društvenog blagostanja dajemo prioritet prvim*.<sup>10</sup> Pravda kao pravič-nost pokušava da objasni upravo ovo stanovište. Utilitarista čija se teo-rija sukobljava sa ovim zdravorazumskim osjećajem smatra da propisi pravde imaju sekundaran značaj, jer iako postoji velika društvena korist od njihovog poštovanja u ekstremnim okolnostima, moguće ih je prekr-šiti. Utilitarizam prioritet prava i sloboda ne osporava, ali ga shvata kao „društveno korisnu iluziju” (Rols, 1998 b: 42) jer su i sloboda i jedna-kost tek sredstva za postizanje društveno korisnih ciljeva. 2) *Utilitarista proširuje princip izbora sa jednog čovjeka na čitavo društvo*.<sup>11</sup> Ovo je od posebnog značaja za Rolsov argument. On, naime, smatra da je utilita-rističko shvatanje neodrživo jer, ako pretpostavimo različite pojedince sa različitim sistemima ciljeva, principi društvenog izbora ne bi trebalo da budu utilitaristički, tj. ako prihvatimo pluralitet želja i ako dozvoli-mo ljudima da izaberu po kojem će principu društvo biti uređeno, nika-ko ne slijedi nužno da će oni izabrati princip najveće sreće. To ipak ni-je dovoljno da bi se princip korisnosti (kako Rols naziva princip najve-će sreće) odbacio; čak bi bilo moguće da je zapravo teorija pravde zasni-

<sup>10</sup> Stanovište koje je u kritičkoj literaturi često argumentovano i dovođeno u pi-tanje: Scheffler, 2002: 431.

<sup>11</sup> Vidi: Scheffler, 2002: 429. Od posebnog je značaja to što Šefler tvrdi da se ova Rolsova primjedba odnosi prije svega na klasični utilitarizam, te i na Bentama.



vanje utilitarističkog principa korisnosti jer bi strane u prvobitnom položaju upravo mogle odabrati ovaj princip kao princip društvene saradnje (Rols, 1998 b: 43). Bez obzira na konačan odgovor na pitanje izbora principa u prvobitnom položaju, utilitarizam po Rolsu ne posvećuje dovoljno pažnje individualnosti jer smatra da kalkulacijom svih pojedinačnih sistema želja na društvo primjenjuje princip koji važi za jednog čovjeka. 3) Konačno, *utilitarizam je teleološka teorija* i zadovoljenje neke želje ima vrijednost po sebi, a da sam predmet želje nije važan. Važno je samo kako će zadovoljenje želja uticati na ukupnu dobrobit. To, u krajnjem, znači da se čak i ponašanje koje je destruktivno u ukupnom skoruu može smatrati nečim što donosi dobrobit. Ako društvo dopušta takvo ponašanje, to je stoga što se smatra da se društveno blagostanje može postići i na druge načine (Rols, 1998 b: 44). Nasuprot tome, kod Rolsa su želje i njihovo zadovoljenje unaprijed ograničeni principima pravde koji moraju biti poštovani i u okviru kojih se sistemi ciljeva moraju kretati.<sup>12</sup>

Drugi je argument (druga Rolsova suprotnost) ključan iz perspektive Plamenčeve kritike utilitarizma. Po njemu je osnova utilitarističkog shvatanja pravde *društvena primjena individualnog principa racionalnog izbora*. Upravo zato on smatra da u ovoj utilitarističkoj koncepciji najznačajniju ulogu igra ideja *nepristrasnog posmatrača*, koji je, budući da je „obdaren idealnim moćima saosjećanja i imaginacije (...), savršeno racionalna osoba koja prepoznaje i doživljava želje drugih kao da su njegove sopstvene” (Rols, 1998 b: 41). Taj imaginarni subjekt izriče sud o mjestu pojedinačnih želja u sistemu, na osnovu kojeg idealni zakonodavac pokušava maksimalizovati zadovoljenje potreba adekvatnim pravilima društvenog sistema (Rols, 1998 b: 41). Rols, dakle, pretpostavlja da se u utilitarizmu blagostanje mjeri nadindividualistički, očima nepristrasnog posmatrača, da se individualne želje utapaju u princip najveće sreće, te da ih je nemoguće ispuniti nezavisno od ovog objektivnog staništa. Na osnovu toga zaključuje da utilitarizam ne uzima za ozbiljno posebnosti pojedinaca (Rols, 1998 b: 42,50).

Iz do sada izloženog je sasvim jasno da Plamenac i Rols kritikuju utilitarizam iz različitih perspektiva. Plamenčeva namjera je podriva-

<sup>12</sup> Klica Rolsove kritike utilitarizma je sadržana u članku „Dva pojma pravila” u kojem se ističe upravo razlika između opravdanja neke prakse i opravdanja pojedinačnog postupka koji po tu praksu potpada. U ovom se članku Rols, nalik Plamenacu, daleko više stara o prikazivanju utilitarističke argumentacije u što boljem svjetlu (Rols, 2010: 89–111).

nje same logike utilitarističke političke filozofije, dok se Rols koncentriše na njenu adekvatnost da pruži odgovarajuću formulu pravde. Da bi smo nastavili sa analizom, jako je značajno jasno utvrditi osnov za samjerljivost i uporedivost ovih kritika. Po Rolsu dakle, razlike između utilitarizma i ugovorne teorije počivaju na razlikama u temeljnim shvaćanjima društva u okviru ovih dviju koncepcija. Utilitarizam, shodno ovoj analizi, političko društvo razumije kao „efikasno upravljanje društvenim sredstvima koje treba da maksimalizuje zadovoljenje sistema želja, sistema koji je konstruisao nepristrasni posmatrač iz mnogih pojedinačnih sistema želja koje se prihvataju kao date” (Rols, 1998 b: 47). Ipak, Bentam, pa sa njim i ostali klasični utilitaristi, često daju mnogo manje ambiciozne definicije političkog društva, na koje Rols u najmanju ruku ne obraća pažnju. Jedna od takvih definicija jeste Bentamova iz njegovog prvog objavljenog djela „Fragment on Government,,: „Kada se pretpostavlja da određen broj osoba (koje možemo nazvati subjektima) ima naviku poslušnosti nekoj osobi, ili nekom skupu osoba, koji je poznat i izvjestan (koje možemo nazvati vladaocem ili vladaoci-ma), za takve osobe zajednički kažemo da su u stanju političkog društva” (Bentham, 1962 a: 221). To nam ukazuje na činjenicu da je Rolsova analiza uperena prije svega protiv formule javnog dobra kao argumenta u korist predstavničke demokratije (koja se shvata kao politički sistem koji će najprije ostvariti tu formulu), prije nego utilitarističke filozofije u cjelini. I zaista, Bentam uporno govori o univerzalnoj primjenjivosti načela najveće sreće na društvenom nivou: „...[N]ajbolje društvo je ono u kojem postoji najveća sreća za najveći broj ljudi, i mi stoga moramo težiti da stvorimo harmoniju sebičnih interesa, jer ako to ne učinimo, poželjni cilj ne može biti postignut” (Plamenatz, 1949: 10). Ovo Rolsovu kritiku čini kompatibilnom sa Plamenčevom.

Ali upravo Plamenčeva interpretacija Bentamovog shvaćanja cilja državne vlasti dobrim dijelom protivrječi Rolsovom shvaćanju najmanjeg zajedničkog imenioca utilitarističkih viđenja političkog društva: 1) Prije svega, Plamenac nam jasno stavlja do znanja da je za Bentama uloga države u prvom redu negativna; ona ne vrši selekciju zahtjeva građana na osnovu ideje o nepristrasnom posmatraču, već sreću promoviše „zaobilaznim sredstvima, uklanjanjem prepreka njenom ostvarenju” (Plamenac, 1998 a: 27). Rols ne uzima za ozbiljno utilitarističku (ili bar Bentamovu) pretpostavku o ljudskoj prirodi koja kaže da je svaki pojedinac najbolji sudija sopstvenog interesa, te u skladu sa tim ne uzima za ozbilj-

no ni jedini zaključak koji se iz ove pretpostavke može izvesti: da *vlada ne poznaje bolje interese pojedinaca nego oni sami*. Na osnovu tog „previda”, on smatra da utilitarističko učenje o pravdi implicite sadrži nešto neindividualističko, s obzirom na to da su institucije političkog društva te koje moraju usklađivati interese i želje. I zaista, ako pridamo toliki značaj koncepciji nepristrasnog posmatrača u Bentamovom utilitarizmu (što Plamenac svakako ne čini, jer smatra da *od nemogućeg izračunavanja količine zadovoljstava koje Bentam predlaže, ne zavise utilitarističke postavke*)<sup>13</sup> (Plamenatz, 1949: 76), nema sumnje da ćemo morati doći do paternalističkih teorija države koje u prvi plan stavljaju njenu ulogu staranja o pojedincima, ravnajući se prema sistemu želja koji projektuje neki imaginarni subjekt, budući da je on najbolji sudija objektivne racionalnosti individualnog izbora i, u skladu sa tim, najbolji arbitar društvene sreće. To ipak nije sučaj, jer iako Bentam (pa ni Mil) nikada nije smatrao da je čovjek u svakom slučaju najbolji sudija svog interesa, on je mogućnost staranja o interesima grupa odraslih ljudi ostavio za ekstremne slučajeve neukosti, koja nužno dovodi do mirnog potčinjavanja neodgovornim vladarima koji svoj interes pretpostavljaju javnom (Plamenac, 2006 a: 31). 2) Nadalje, Rolsovo naglašavanje ove koncepcije u okviru utilitarizma protivrječi i jednoj od stavki Plamenčeve analize stavova koji su zajednički utilitaristima, a koja kaže da „nijedno djelo nije ispravno *osim ako se djelatniku čini* da je upravo to djelo ono koje će najvjerovatnije, pod datim okolnostima, proizvesti najviše sreće” (Vide supra; kurziv naš). Radi se, dakle, o individualnoj sreći onako kako je shvata djelatnik; on ne mora biti u svakom slučaju najbolji sudija svojih interesa, ali ako ih neko i poznaje bolje od njega, to svakako nije vlada. 3) Konačno, Bentam je društveni reformator koji jasno razlikuje *stvarni i istinski* cilj vladavine i kaže da „stvarni cilj svake vladavine je-

<sup>13</sup> Plamenac je izričit: „Utilitizam se niti održava niti pada pomoću Bentamovog kalkulusa sreće. Takav je kalkulus nemoguć, ne samo kao praksa već i kao teorija (...) U svakom slučaju, ovo samo po sebi nije ozbiljan prigovor nekoj teoriji morala”. Doduše, pojam nepristrasnog posmatrača se ne pokalapa u potpunosti sa Bentamovim kalkulusom sreće. Tek sedma stavka ovog kalkulusa (opštost, tj. najveća sreća najvećeg broja) uslovljava dobro djelanje socijalnim faktorima. Bentamova uputstva zakonodavcu se ne tiču kriterijuma vrijednosti zadovoljstava, već se tiču prije svega odmjerenja kazni i nagrada i podrazumijevaju drugačije kriterijume vrednovanja od onih koji su predviđeni u kalkulusu sreće (koji ima prije svega individualno moralno važenje)”. Vidjeti: Plamenatz, 1949: 80; Bentham, 1962 b: 16 i dalje.

ste najveća sreća onih koji upravljaju, dok je njen istinski cilj *najveća sreća najvećeg broja ljudi...*<sup>14</sup> (Plamenac, 2006 a: 28) Oblik vladavine treba da obezbijedi da se stvarni i istinski cilj podudare. Samo ovo razlikovanje govori jasno protiv teze o nepristrasnom posmatraču kao modelu za uređenje političke vlasti, jer se njime insistira na individualističkom shvatanju sreće koju vlast ima ostvariti, i „egoističkom” shvatanju svih interesa, pa i interesa pojedinaca na vlasti. Na osnovu iznesenog, možemo barem tvrditi da, kako god da je Bentam shvatao predstavničku demokratiju, to svakako (bar u poznim godinama) nije bilo kao zavod za ispunjenje želja koje je konstruisao nepristrasni posmatrač.<sup>15</sup>

### PLAMENČEV „UTILITARISTIČKI” ARGUMENT

No, to ne znači da je utilitaristička postavka o ljudima kao najboljim staraocima o sopstvenom interesu valjana, već samo da Rolsova kritika, bar u Bentamovom slučaju, nije u potpunosti primjerena. Istinski problem utilitarističke formule javnog dobra (tj. argumenta u korist demokratije koji je na ovome zasnovan) jeste, kao što Plamenac primjećuje, u tome što utilitaristički antropološki nalaz nikako ne podrazumijeva stav da je čovjek dobar sudija o tome koja će politika obezbijediti ravnotežu ispunjenja želja u društvu, ili pak koje su institucije i metodi najbolji za tu svrhu (Plamenac, 2006 a: 31) (tj. Rolsovim rječnikom, koji će princip biti odabran u prvobitnom položaju na kojem će se zasn-

<sup>14</sup> Ovo, doduše, ne znači da je na individualnom planu ispravan onaj čin za koji čovjek *misli da će mu donijeti* najveće zadovoljstvo. Bentam upravo tvrdi da je djelovanje koje *istinski donosi* najveće zadovoljstvo ispravno. Vidi: Mabbott, 1981: 30. Takođe i altruizam kalkulusa sreće zasnovan na individualnoj korisnosti bi trebalo da važi i za upravljače (kao što i Plamenac napominje da važi; vide supra): „Na pitanje zašto čovek treba da vodi računa i o sreći drugih ljudi, Bentam daje individualistički odgovor: jer će i sam pojedinac na taj način bolje ostvariti sopstvene interese”. Pavićević, 1974: 278–279. To ipak ne znači da je ovaj Bentamov odgovor adekvatan; sreći drugih ljudi svakako može doprinijeti i neki moj čin koji za mene samog ni u kom slučaju ne predstavlja neposrednu sreću ili zadovoljstvo. O (ne)adekvatnosti Bentamovog pokušaja rješenja ovog problema vidi: Mabbott, 1981: 31–32.

<sup>15</sup> Nije na odmet još jednom napomenuti da se u ovom radu ispituje adekvatnost Rolsove kritike u odnosu na Plamenčevu interpretaciju Bentamovih etičkih i političkih shvatanja. Za odmjeravanje vrijednosti teorije pravde i utilitarizma kao shvatanja koja nude različite osnovne principe društvene saradnje vidi: Arneson, 2000: 231–253.

vati struktura osnovnih institucija). Kako poznavanje sopstvenih interesa ne podrazumijeva da će ljudi biti u stanju da izgrade društvene institucije koje će omogućiti ostvarenje tih interesa, utilitaristički argument nije dovoljan da opravda ni „*laissez faire*, a kamoli demokratiju” (Plamenac, 2006 a: 32). To što su po Bentamovoj pretpostavci ljudi često najbolje sudije sopstvenog interesa, nikako nije pokazatelj za to da će oni donijeti odluke koje će promovisati taj interes, pa čak ne znači ni za to da će prihvatiti princip korisnosti kao osnov političkih institucija. Bez obzira na to da li je njegovom kritikom potopljen u potpunosti, za Rolsa utilitaristički argument jeste potopljen, i na njegovo mjesto može stupiti politička filozofija kao teorija pravde. O njoj je u političkoj teriji odveć dovoljno rečeno. Nas u nastavku prije svega interesuje Plamenac koji u nastavku „Čovjeka i društva” ima nešto drugačiji naum.

Osnovni problem utilitarističkog argumenta jeste, dakle, njegova zasnovanost na premisi da je svaki čovjek najbolji sudija svog interesa (Plamenac, 2006 a: 1) na kojoj i počiva naglašavanje najvećeg blagostanja kao istinskog cilja državne vlasti. No, koliko god da je Bentamovo shvatanje čovjeka neadekvatno ili parcijalno, njegovo osnovno pravilo da treba pomoći ljudima da dobiju ono što žele, a ne od njih praviti vrstu ljudi kakvi bi „trebalo” da budu, po Plamencu je još uvijek prihvatljivo (Plamenac, 2006 a: 16). 1) Da bi se utilitaristički argument održao, sreća, a naročito shvatanje sreće kao sume zadovoljstava, mora ispasti iz igre. Jednom kada riješimo to pitanje, ostajemo sa shvatanjem da je „pravi posao vlade da, što je više moguće, zadovolji zahtjeve koje dobija od svojih podanika” (Plamenac, 2006 a: 34). To Plamenac smatra prvim načelom koje može osnažiti utilitaristički argument. 2) Drugo načelo proizilazi iz nedostatnosti prvog: ako je dovoljno samo da vlada zadovolji zahtjeve koje dobija, onda nije važno kako pojedinci ili grupe iznose zahtjeve, tj. „[a]ko oni koji upravljaju smeju da odluče šta će ljudi od njih zahtevati, onda nema potrebe da budu odgovorni prema njima” (Plamenac, 2006 a: 36). U industrijski razvijenim zemljama vlada mora biti aktivna u raznim oblastima, s obzirom na veliki broj zahtjeva koji nastaju sa rastom broja potreba. Ta povećana aktivnost čini nužnim ili a) kontrolu zahtjeva ili b) odgovornost vlade pred građanima. Plamenčevo prvo načelo isključuje prvu opciju te ostajemo sa odgovornošću vlade, tj. u krajnjoj liniji sa predstavničkom demokratijom kao najprikladnijim oblikom vladavine u zemljama u kojima postoji značajan materijalni progres (Plamenac, 2006 a: 36). „Ako hoćemo da bude-

mo realni kada je o demokratiji reč”, smatra on, „moramo se zadovoljiti tvrdnjom da je to najbolji oblik vladavine samo u izvesnim uslovima” (Plamenac, 2006 b: 15). Vlada tako ne treba da presudi šta podanici žele, već da im omogući ostvarenje tih želja (Plamenac, 2006 a: 38). Formulacija plauzibilnog utilitarističkog argumenta u korist predstavničke demokratije koju predlaže Plamenac zasniva se na postavci: „Radi tako da, koliko god je u tvojoj moći, osiguraš da ljudi u skladu sa svojim sklonostima, dobiju ono što žele” (Plamenac, 2006 a: 13) ili kako stvari postavlja u „Demokratiji i Iluziji,,: *[D]eluj tako da što je više moguće osiguraš da osobe na koje tvoje delovanje će uticati (sic!) mogu da zadovolje svoje potrebe po redu svojih vlastitih prioriteta* (Plamenac, 2006 b: 26). Kako je prigovor neutralnog posmatrača osnova Rolsove kritike utilitarističke formule javnog dobra, sasvim je jasno da je ova modifikovana formula imuna na tu kritiku. Ako vlada treba da maksimalizuje zadovoljenje potreba ili zahtijeva po redu vlastitih prioriteta individua, onda „potrebe i želje jednog čovjeka nisu inherentno superiorne u odnosu na potrebe i želje drugog čovjeka” (Plamenac, 2006 b: 13). Nije nužno da vlada, ako se po pretpostavci odgovornosti obazire na zahtjeve građana, ispunjava te zahtjeve onako kako oni pristižu; to se od nje uostalom i ne očekuje. Davanje prioriteta određenim zahtjevima ne oduzima vladi demokratski legitimitet. Ako ona treba da odgovori na zahtjeve građana, tj. ako treba da je odgovorna, a ti zahtjevi bivaju formulisani slobodno, „utilitarističko” opravdanje predstavničke demokratije ne potrebuje koncepciju arbitra između različitih zahtjeva izvan realpolitike u predstavničkim demokratijama. Ona ostavlja prostor pojedincu za realizaciju njihovih želja, što je sasvim u skladu sa Bentamovim uvjerenjem da je uloga vlade prije svega negativna.

Stvar nije još uvijek presuđena. Čini se da je i Plamenčeva formulacija osnova utilitarističkog argumenta temeljno manjkava bar iz jednog osnovnog razloga. Ona jednostavno nije utilitaristička, ili je to samo onoliko koliko ne upotrebljava prava kao osnovu argumenta za demokratiju. Bentam i Mil nijesu slučajno postulirali najveću sreću kao osnovni cilj političkog uređenja. Ona u njihovim etičkim shvatanjima figurira kao koncepcija dobra, na osnovu koje grade koncepciju ispravnog. Dobro u Plamenčevoj preformulaciji ispada iz igre, ili bar ne biva određeno, jer ispunjenje zahtjeva ne može biti nikakva objektivna (intuitivna, samorazumljiva) moralna datost koja bi se suprotstavila utilitarističkoj formuli javnog dobra (izuzev ako pretpostavimo da je udovolja-



vanje individualnim zahtjevima samo po sebi dobro, što svakako ne mora biti slučaj). Te dalje manjkavosti, kojih je i sam bio svjestan, dovešće Plamenca do toga da u „Demokratiji i iluziji” ustvrdi da „[n]e postoji utilitaristički dokaz za demokratiju, čak ni za demokratiju pod određenim uslovima” (Plamenac, 2006 b: 175) jer je ova *prije svega stvar prava, obaveza i procedura* te ne može biti opisana i definisana bez uzimanja u obzir prava i dužnosti. Plamenac je dakle, odbacujući u potpunosti konsekvencijalističke i teleološke argumente za demokratiju, u poznijim radovima sve bliže Rolsu, a sve dalje od Bentama, što, u nedostatku prostora (i mogućnosti) u ovom tekstu, može biti predmet nekog narednog rada.

### ZAKLJUČAK

U prethodnim redovima pokušali smo da sučelimo Bentamove, Rolsove i Plamenčeve argumente, upuštajući se do izvjesne mjere i u osnovanost kritika utilitarističke filozofije. Plamenac je, napomenuli smo, utilitarizmu pristupao iz perspektive koja je znatno drugačija od Rolsove, jer nije pokušao da ga suprotstavi nekom drugom shvatanju, već je nastojao da provjeri njegovu logičku dosljednost. Utilitarističkom argumentu u prilog demokratiji svakako nedostaje preciznost na koju smo navikli od političkih i pravnih teoretičara nakon jačanja analize jezika kao jednog od osnovnih strujanja u ovim oblastima u proteklom vijeku. Bentamu i nije bilo svojstveno jasno definisanje pojmova; tvorac ideje Panoptikona uporno je lamentirao nad nepreciznošću riječi koje koristi.<sup>16</sup> Sam Plamenac napominje da se utilitaristi nikada nijesu potrudili da daju jasne odgovore na pitanja šta su zadovoljstvo i bol, da li mogu biti predmet mjerenja ili pak šta tačno znači stav da je zadovoljstvo dobro a da je bol loš (Plamenatz, 1949: 3). Dio odgovora na nedostatak definicija u Bentamovom filozofskom opusu može se pronaći u njegovom uvjerenju da pojedine termine ne možemo analizirati van rečenica u kojima ovi znače nešto tačno određeno. Herbert Hart (Herbert Lionel Adolphus Hart, 1907–1992) primijenio njegovu pouku na analizu pojmova koje nije moguće, tj. nije korisno, analitički plodno definisati *per genus proximum et differentia specifica* (Hart, 2003: 29). Pojedine riječi, uvjeren je bio Bentam,

<sup>16</sup> Valja primijetiti koliko samo Plamenac izvlači pitanja iz prvih nekoliko rečenica Bentamovog kapitalnog djela „The Introduction to the Principles of Morals and Legislation” (Plamenatz, 1949: 70).



ne mogu se razmatrati zasebno, već ih je uputnije uključiti u rečenice u kojima ove imaju karakterističnu upotrebu i na taj ih način analizirati. Bilo kako bilo, našoj skromnoj „realpolitičkoj” pretpostavci iz uvoda samo ide u prilog relativna terminološka neodređenost utilitarističkog argumenta u korist demokratije, s obzirom na to da su politička stvarnost i retorika političkih procesa slijepe za analitičku izdiferenciranost značenja termina i stavova u kojima se ovi koriste. Radbruch (Gustav Radbruch, 1878–1949) bi slikovito rekao da su u „datosti, neoblikovanoj sirovoj građi našeg doživljavanja, haotično izmešani stvarnost i vrednost” (Radbruch, 1980: 11), a što su stvarnost i vrijednost u filozofskom stavu više izmiješani i neodređeni, to su veće šanse da je stav blizak stavu javnosti.

Javnost se pak u odnosu prema državnoj vlasti dobrim dijelom ispoljava kao sistem zahtjeva, želja ili očekivanja. U tom smislu, svi mi imamo očekivanja od političkog sistema u kojem živimo, samouvjerenost postavljamo zahtjeve pojedincima na vlasti koji djeluju u okviru postojećih institucionalnih aranžmana, i svi se mi nadamo da će upravo naši zahtjevi biti ispunjeni. Demokratija, uči nas Plamenac, *nije politički oblik koji garantuje najveće blagostanje, iako može biti politički oblik koji na određenom stupnju materijalnog razvitka društva često izlazi u susret zahtjevima građana*. Kada ovaj historičar političkih ideja kaže da se demokratija ne može opravdati putem utilitarističke formule javnog dobra, on ujedno tvrdi da se ona ne može opravdati na taj način jer *ništa u samoj ideji i praksi demokratije ne podrazumijeva nužno povećanje ukupne sreće ili ukupnog blagostanja*.<sup>17</sup> Služeći se terminologijom Norberta Bobio-a, možemo reći da demokratija kao oblik vladavine ne „obećava” sreću ili pak zadovoljstvo te njihovo eventualno odsustvo i ne može biti problem demokratije, već isključivo problem neutemeljenih očekivanja, zahtjeva i nadanja. *Bentamovo uvjerenje i uvjerenje naše demokratske javnosti logički imaju neotklonjive nedostatke*. Istini za volju, „[p]opularna mnjenja su”, tvrdio je jedan američki filozof demokratije, „veoma malo zabrinuta za pitanja logičke koherentnosti” (Dewey, 1991: 91). Ali treba imati na umu i to da, kako kaže Plamenac, „[a]ko hoćemo stvarnu demokratiju, čak i oni budalasti moraju razumeti šta čine kada na izborima daju svoj glas (...)” (Plamenac, 2006 b: 192).

<sup>17</sup> Što se i u novijoj političkoj teoriji praktično podrazumijeva; npr.: „...(T)eorija i iskustvo ukazuju da ne postoji nužna veza između demokratskih procedura i unapređenja opštih interesa”. Beri, 2007: 323.

## LITERATURA

- [1] Arneson, Richard J., „Rawls versus Utilitarianism in the Light of Political Liberalism”, in: Victoria Davion, Clark Wolf, *The idea of a political liberalism: essays on Rawls*, Lanham, Rowman and Littlefield INC., 2000, pp. 231–253.
- [2] Basta, Danilo, „Slabosti demokratije”, u: AA. VV., *O demokratiji*, Beograd, Službeni glasnik, II izdanje, 2005, str. 219–233.
- [3] Bentham, Jeremy, „A Fragment on Government”, in: Jeremy Bentham, *The Works*, vol. I, New York, Russell & Russell Inc., 1962 a, pp. 221–297.
- [4] Bentham, Jeremy, „An Introduction to the Principles of Morals and Legislation”, in: Jeremy Bentham, *The Works*, vol. I, New York, Russell & Russell Inc., 1962 b, pp. 1–157.
- [5] Beri, Norman, *Uvod u modernu političku teoriju*, Beograd, Službeni Glasnik, 2007.
- [6] Bobio, Norbert, *Budućnost demokratije*, Beograd, Filip Višnjić, 1990.
- [7] Dahl, Robert A., *Democracy and Its Critics*, Conn: New Haven, Yale University Press, 1989.
- [8] Dewey, John, *The Public and its Problems*, Ohio: Athens, Swallow Press/Ohio University Press Books, 1991 (I ed. 1927, II ed 1956).
- [9] Diggins, John Patrick, „Pragmatism and Its Limits”, in: Morris Dickstein (ed.), *The Revival of Pragmatism: New Essays on Social Thought, Law, and Culture*, North Carolina: Durham, Duke University Press, 1998, pp. 207–234.
- [10] Harison, Ros, *Demokratija*, prev. Đorđe Krivokapić, Beograd, Clio, 2004.
- [11] Hart, Herbert, „Definicija i teorija u jurisprudenciji”, u: Herbert Hart, *Ogledi iz filozofije prava*, prev. Sanja Stjepanović-Todorović, Beograd, Plato, 2003, str. 23–53.
- [12] Her, R. M., „Utilitarizam”, u: Kiš, Janoš, *Savremena politička filozofija*, prev. Dušan Janić, Novi Sad/Sremski Karlovci, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1998, str. 120–140.
- [13] Kiš, Janoš, *Savremena politička filozofija*, prev. Dušan Janić, Novi Sad/Sremski Karlovci, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1998.
- [14] Mabbott, John David, *Uvod u etiku*, prev. Aleksandar Spasić, Beograd, Nolit, 1981.
- [15] Mekintajer, Alaster, *Kratka istorija etike*, prev. Vesna Todorović, Beograd, Plato, 2000.
- [16] Mijatović, Boško, Vujačić Ilija, Marinković Tanasije, *Pojmovnik liberalne demokratije*, Beograd, Službeni glasnik, 2008.
- [17] Beri, Norman, *Uvod u modernu političku teoriju*, Beograd, Službeni Glasnik, 2007.
- [18] Pavićević, Vuko, *Osnovi etike*, Beograd, BIGZ, 1974.
- [19] Petit, Filip, „Konsekvencijalizam”, u: Piter Singer (pr.), *Uvod u Etiku*, prev. Slobodan Damjanović, Sremski Karlovci/Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004, str. 333–349.
- [20] Plamenac, Džon, *Čovjek i društvo*, prev. Branimir Gligorić, Podgorica, CID, 2006a.
- [21] Plamenac, Džon, *Demokratija i iluzija*, prev. Branimir Gligorić i Vera Nenadov, Podgorica, CID, 2006 b.
- [22] Plamenatz, John, *The English Utilitarians*, Oxford, Basil Blackwell, 1949.

- [23] Radbruh, Gustav, *Filozofija prava*, prev. Dušica Guteša, Beograd, Nolit, 1980.
- [24] Robert E. Gudin, „Korisnost i dobro”, u: Piter Singer (pr.), *Uvod u Etiku*, prev. Slobodan Damjanović, Sremski Karlovci/Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004, str. 349–361.
- [25] Rols, Džon, „Dva pojma pravila”, u: Petar Bojanić, Ivan Mladenović (prir.), *Institucije i institucionalizam*, Beograd, Službeni glasnik, 2010, str. 89–111.
- [26] Rols, Džon, *Politički liberalizam*, prev. Ljiljana Nikolić, Beograd, „Filip Višnjić”, 1998a.
- [27] Rols, Džon, *Teorija pravde*, prev. Milorad Ivović, Podgorica, CID, 1998 b.
- [28] Scheffler, Samuel, „Rawls and Utilitarianism,” in: Samuel Sheffler (ed.), *The Cambridge Companion to Rawls*, New York, Cambridge University Press, 2002, pp. 429–460.

Bojan SPAIĆ

PLAMENATZ, RAWLS AND THE CRITIQUE OF THE  
UTILITARIAN ARGUMENT IN FAVOR OF DEMOCRACY

*Summary*

The author considers the utilitarian argument in favor of democracy by examining the relation of the critiques of utilitarianism by John Plamenatz and John Rawls, by sketching various accounts of utilitarian views on democracy given by Plamenatz throughout his career, and by inquiring into the notion that the utilitarian argument in favor of democracy is implicitly present in the favoring of democracy as a form of government in our public. The interpretation of utilitarianism as a moral theory that has political implications determined the positive part of the political theory of Plamenatz. His career can thus not only be seen as an evolution from interpretative to more original works, but also as a gradual rejection of utilitarianism as a plausible and logically coherent framework for a theory of democracy. By comparing his and Rawls' critiques the author also considers the possibility of questioning Rawls' interpretation of utilitarianism from the perspective of Plamenatz.

*Key words:* political philosophy, John Plamenatz, John Rawls, Jeremy Bentham, democracy, utilitarianism